

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ У КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ

FORMATION OF ENVIRONMENTAL AWARENESS OF SENIOR PRESCHOOL STUDENTS IN THE CONTEXT OF CHALLENGES OF THE MODERN TIME

Стаття висвітлює сутнісну характеристику понять «свідомість», «екологічна свідомість» та аспекти формування екологічної свідомості у старших дошкільників. Актуальність заявленої проблеми, вивчення зумовлена загостренням сучасної екологічної ситуації як у світі, так і в Україні. Кожна людина причетна до появи й розв'язання екологічних проблем. Відтак на їх розв'язання треба спрямовувати весь освітньо-виховний процес, починаючи з раннього віку.

У статті визначено конкретну мету дослідження: узагальнення провідних концептів формування екологічної свідомості старших дошкільників та висвітлення теоретико-методичних засад означеного процесу в ЗДО. Методологія дослідження базується на філософсько-соціологічному та психолого-педагогічному обґрунтуванні концептуальних положень досліджуваного поняття.

Новизна дослідження полягає в тому, що уточнено сутність категорії «екологічна свідомість» та виокремлено її функції в контексті старших дошкільників; розкрито критерії екологічної самосвідомості старших дошкільників; обґрунтовано зміст, форми й методи формування екологічної свідомості старших дошкільників.

Акцентовано, що екологічна свідомість формується у взаємозв'язку з цінностями, уявленнями, переконаннями, мотивами діяльності.

На основі ретельного аналізу наукового фонду узагальнено, що увага вчених до означеної проблеми пояснюється передусім тим, що питання екології пов'язані з національними й загальнолюдськими цінностями, що загалом визначається як аксіологічний напрям.

У статті подано детальну характеристику активних форм та методів роботи з формування екологічної свідомості старших дошкільників: екологічні стежини, екологічні ігри, проекти, заочні подорожі, виставки муляжів, малюнків, конкурси та ін.

Зроблено виважені висновки з акцентом на актуальності та значущості досліджуваного аспекту.

Ключові слова: екологічна свідомість, свідомість, світогляд, старші дошкільники, методика формування екологічної свідомості.

The article highlights the essential characteristics of the concepts of «consciousness», «environmental consciousness» and aspects of the formation of environmental consciousness in older preschoolers. The relevance of the stated problem is due to the aggravation of the current environmental situation both in the world and in Ukraine. Everyone is involved in the emergence and solution of environmental problems. Therefore, the entire educational process should be directed to solve them, starting from an early age.

The article defines the specific purpose of the study: generalization of the leading concepts of formation of environmental consciousness of senior preschoolers and coverage of the theoretical and methodological foundations of this process in secondary education. The methodology of the research is based on the philosophical-sociological and psychological-pedagogical substantiation of the conceptual provisions of the concept under study. The novelty of the study lies in the fact that the essence of the category of «environmental consciousness» is clarified and its functions in the context of older preschoolers are allocated; the criteria of ecological self-consciousness of senior preschoolers are disclosed; The content, forms and methods of formation of ecological consciousness of senior preschoolers are substantiated. It is emphasized that environmental consciousness is formed in connection with values, perceptions, beliefs, motives of activity.

On the basis of a thorough analysis of the scientific fund, it is generalized that the attention of scientists to this problem is explained primarily by the fact that environmental issues are associated with national and universal values, which is generally defined as an axiological direction. The article provides a detailed description of active forms and methods of work on the formation of environmental consciousness of senior preschoolers: ecological paths, ecological games, projects, correspondence trips, exhibitions of models, drawings, competitions, etc. Balanced conclusions are made with an emphasis on the relevance and significance of the aspect under study.

Key words: ecological consciousness, consciousness, worldview, senior preschoolers, methods of formation of ecological consciousness.

УДК 37.01.09

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/69.1.44>

Мельник І.М.,

канд. пед. наук,

доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти

Волинського національного

університету імені Лесі Українки

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Інтерес до питання екологічного виховання, формування екологічної свідомості підростаючого покоління пояснюється надзвичайно динамічними трансформаціями, що відбуваються сьогодні в політиці, економіці, суспільному житті.

Під впливом зростаючої виробничої потужності людства, яке опинилося на межі остаточної руйнації довкілля, та можливо самознищення, очевидні

негативні зміни в природному середовищі. Відповіддю на ці процеси, безперечно, має бути збереження планети, що залежить від якості екологічних знань: формування екологічної свідомості та екологічної культури молоді.

Відомо, що екологічна освіта на порозі третього тисячоліття стала необхідною складовою гармонійного розвитку підростаючого покоління, світосприйняття якого ґрунтується на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності.

Ніколи проблемі охорони природи не стояла так гостро, як останнім часом: забруднене повітря, вода, ґрунти. Власне тому сьогодні важливо формувати екологічну свідомість змалку, адже через кілька років дошкільнята стануть дорослими і важливо, щоб вони мудро, бережно і дбайливо ставилися до природи.

Одним із пріоритетних завдань сучасної освіти є формування екологічної свідомості з метою показати всі аспекти екологічної ситуації, розглянути суть тих глобальних проблем, з якими зіткнулося нині людство та акцентувати на важливості процесу взаємодії людини зі святом природи.

Період дошкільного дитинства, як відомо, має значний потенціал для різнобічного розвитку особистості, формування першооснов цінностей, уявлень, переконань, мотивів. У напрямі екологічного виховання в закладах ЗДО реалізуються і його пріоритетні завдання, однак системна робота з формування екологічної свідомості у дітей визначеного періоду розвитку потребує вдосконалення.

Саме це й спонукало вибір теми нашого дослідження, метою якого є узагальнення провідних концептів формування екологічної свідомості старших дошкільників та висвітлення теоретико-методичних засад означеного процесу в ЗДО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема екологічного виховання, формування екологічної свідомості, екологічної культури знайшла своє відображення в низці наукових досліджень та нормативно-правових документів: закон України «Про дошкільну освіту», «Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку», Базовому компоненті дошкільної освіти.

Науково-теоретичні засади заявленої проблеми обґрунтовані у працях В.О. Сухомлинського, М.Г. Стельмаховича, Н. Кардешук, С. Янішевської, Я. Коленко, Г. Ковальчук, Ю. Довгий, В. Левашової, С.В. Анісімової, М.І. Дробноход, Л.П. Стасюк, О.В. Рибалової та ін. У час глобальних екологічних катастроф питання формування екологічної свідомості у підростаючого покоління є домінуючим.

Дослідники дошкільного дитинства Г. Беленька, Н. Горобаха, О. Кононко, Т. Поніманська, Л. Калуська, Н. Лисенко не лише акцентують на необхідності екологічної самосвідомості у дітей в ЗДО, але й досить ґрунтовно у своєму науковому доробку висвітлюють науково-теоретичні засади означеної проблеми. У цьому ракурсі особливо цінним, науково насиченим й багатограним є напрацювання Н. Лисенко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Істотною особливістю значної кількості досліджень є зосередження уваги на питаннях екологічного виховання, формування екологічної культури, підготовки вихователя ЗДО до реалізації екологічного виховання. Незважаючи на численні

наукові напрацювання зазначимо, що екологічна свідомість, її формування у дошкільників недостатньо вивчена. Для нашого дослідження важливим є з'ясування коректності понятійно-категоріального апарату, який забезпечує розуміння сутності досліджуваної категорії, її змістових компонентів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Узагальнення провідних концептів формування екологічної свідомості старших дошкільників та висвітлення теоретико-методичних засад означеного процесу в ЗДО.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пошук світовою спільнотою шляхів розв'язання глобальних проблем людства, у тому числі й економічних, спонукав появу ідеї сталого розвитку суспільства всіх країн світу. Сталий розвиток дасть можливість вижити людству та сприятиме покращенню соціальних та економічних умов існування людства; забезпеченню екологічно сприятливого середовища для життя; підвищенню безпеки життєдіяльності; покращенню стану здоров'я. Водночас перехід людства до сталого розвитку забезпечить збереження природних багатств для майбутніх поколінь.

Ученими доведено, що основною рушійною силою у реалізації ідеї сталого розвитку є революція у свідомості та ставлення громадян до природи.

Відтак домінують вважаємо необхідність формування екологічної свідомості та світогляду впродовж усіх років навчання.

Вивчення наукових джерел засвідчує, що обраний нами аспект має два ключові напрями дослідження: філософсько-соціологічний (І. Кон, В. Роменець, Р. Арцішевський, І. Чеснокова та ін.); психолого-педагогічний (І. Бех, М. Боришевський, С. Максименко, В. Сухомлинський, Л. Стасюк, Н. Лисенко та ін.).

У філософській літературі свідомість тлумачиться у взаємозв'язку з різними формами суспільної самосвідомості, як один із чинників виявів людської життєдіяльності, своєрідним каталізатором формування особистості.

У довідкових джерелах свідомість визначається як «свідомість здатність пізнавати довкілля і себе за допомогою усвідомленості, метакогніції й само-refлексії, уваги, мислення та розуму, внаслідок чого формується інтелект особистості» [1, с. 2].

Визначення свідомості поєднане з такими поняттями як суб'єктивність, усвідомлення, здатність мати переживання чи почуття, пробудженість, присутність, самоконтроль. Попри відсутність однозначного визначення, інтуїтивно більшість розуміє суть цього феномену, хоч і кожен по-своєму.

Аналіз питання світогляду як форми духовно-практичного освоєння дійсності Л. Потапюк дало змогу дійти висновку, що «світогляд як форма духовного освоєння дійсності і сукупність суспільних відносин є стрижневою основою свідомості,

пронизує її на бунтівному рівні, рівні самосвідомості та рефлексії [2, с. 66].

Дослідження вчених щодо співвідношення між світоглядом і свідомістю показали їх нероздільну єдність.

Одним із основних компонентів свідомості й важливих аспектів національного виховання Ю. Руденко виділяє світогляд і розглядає його як «ядро», «серцевину», «дороговказ» у житті кожної людини, «вершину» її духовності, надійний інструмент, за допомогою якого особистість визначає основні цінності, критерії і напрями своєї діяльності.

В Українському педагогічному словнику само-свідомість трактується як «усвідомлення людиною себе самої як особистості, своїх фізичних сил і розвиток здібностей, вчинків і дій, інших мотивів і мети, своє ставлення до самого себе» [4, с. 296].

Ми підтримуємо думку дослідників у тому, що розвиток свідомості полягає у формуванні наукового світорозуміння, переконань, які забезпечують моральну стійкість, здатність підпорядкувати нижчі спонування вищим мотивам діяльності.

Логіка нашого дослідження потребує передусім з'ясування сутнісного змісту поняття «екологічна свідомість».

Сучасні наукові підходи до вивчення досліджуваної нами категорії базуються на тому, що екологічна свідомість формується на основі пізнання людьми законів сутності природного середовища і тих законів, що зумовлюють людську діяльність з метою зберігання життєпридатного стану природи. Правомірною відзначаємо думку Ю. Довгей, що «подібні знання стихійно не можуть стати надбанням навіть у тому випадку, коли вона має у своєму розпорядженні високий рівень освіти і культури» [4, с. 7]. Безперечно, тут очевидно є потреба спеціальної підготовки та розробки нових педагогічних технологій, комплексних педагогічних розробок щодо змісту й методик екологічної освіти.

Цінним відзначаємо судження Н. Кардашук та С. Янішевської щодо екологічної свідомості як «сукупності уявлень про взаємозв'язок у системі «людина-природа», в самій природі, існуючого ставлення до природи, а також відповідних стратегій і технологій взаємодії з нею» [5, с. 198].

Цілком погоджуючись із міркуваннями вищезазначених авторів додамо, що екологічна свідомість – це і сукупність уявлень про сутність системи «природа-людина-суспільство-природа», бачення гармонії взаємодії людини з природним довкіллям.

Заслуговує уваги авторське визначення функцій екологічної свідомості, а саме: пізнавальна, регулятивна, соціально-перетворююча. Беручи за основу визначення авторів детермінуємо зміст означених функцій відповідно віку старших дошкільників.

Безперечно, сучасних дітей треба не лише наділити знаннями, але й навчити жити в суспільстві, в гармонії з природою, бути відповідальними. Тому вихователям і батькам важливо акцентувати свою діяльність на найважливіших для особистісного зростання дошкільників параметрах – світогляді дитини, її самосвідомості, переживаннях, емоціях, в тому числі екологічній свідомості.

Відтак справедливим вважаємо виокремлення інформативно-пізнавальної функції екологічної свідомості, зміст якої полягає в постійному засвоєнні інформації старшими дошкільниками на рівні відповідно до їх віку знань про закони природи, поведінку людей відносно природи, вчинки людей у природному середовищі, у можливостях пізнання та свідомого використання законів природи, суттєвих закономірностей, зв'язку «природа-людина-суспільство-природа», природних явищ.

Зміст регулятивної функції зводиться до обґрунтування на доступному рівні старшим дошкільникам правових норм і правил поведінки у природному середовищі, формування таких якостей: бережливості, толерантності, оперативності, дбайливості, відповідальності.

Стосовно старших дошкільників соціально-перетворюючу функцію свідомості ми розуміємо як активну участь дітей у доступних видах суспільно корисної праці з економічними спрямуваннями догляд за квітами, годівля птахів, збирання каштанів, виготовлення ілюстрацій (малюнків) на екологічну тематику тощо).

Ми переконані, що систематична екологічно спрямована робота забезпечує формування екологічних переконань, усвідомлення необхідності берегти природу, вивчати її на конкретних прикладах оточуючого довкілля. Адже справедливо акцентує дослідниця Л. Потапюк, що свідомості властива лише людині і не зводиться до психічної процедури «я мислю», оскільки включає крім розумових, ще й емоційні, вольові, оцінювальні (моральні та естетичні взаємопов'язані психічні процеси [2, с. 65]. свідомість особистості нерозривно пов'язана з реальною життєвою практикою, досвідом та переконаннями.

Заслуговує уваги розроблена науковцями (О.І. Бондар, Г.І. Рудько, І.М. Міщенко, І.Ф. Шувар) концепція формування екологічної свідомості, яка включає два типи: антропологічний та екоцентричний. Донедавна як у світі, так і в нашій країні переважав антропологічний підхід, згідно якого вищою цінністю вважається людина, а природа є цінністю для людини. Людина виступала не рівноправним співмешканцем у середовищі існування, а підкорювачем, споживачем.

З самого початку поведінка людини в довкіллі відрізнялася від поведінки інших істот особливою агресією. Інтенсивний розвиток землеробства, скотарства, тваринництва супроводжувався

випалюванням лісів, знищенням тварин, зміною складу флори, фауни, ґрунтів мікроклімату, різким зменшенням природних біологічних ресурсів.

Антропогенний тиск на довкілля збільшився внаслідок розвитку промисловості. У середині ХХ століття вплив людства на природу набуває глобального характеру і виникає ситуація, коли подальше нарощування виробництва ускладнюється внаслідок виснаження природних ресурсів.

Взаємодія людини з природою згідно цього підходу визначалася прагматичною метою: зберегти природне середовище лише для того, щоб ним могли користуватися майбутні покоління. Як бачимо, гармонія людини й природи тут не передбачалася.

На даному етапі розвитку суспільства домінує підхід екоцентричного типу у формуванні екологічної свідомості, згідно якою гармонія людини й природи є нерозривною складовою єдиної системи. Характерним є зростання усвідомленості обмеженості природних ресурсів планети.

Пріоритетом даного підходу є збереження екологічної рівноваги, максимальне задоволення потреб людини й природи.

У руслі цього підходу правомірним є судження Г. Ковальчук «діяльність з охорони природи продиктована необхідністю зберегти її заради неї самої» [6, с. 18].

У контексті сказаного акцентуємо на значущості формування екологічної свідомості вже у дошкільному віці.

У цьому ракурсі діяльність педагога ЗДО має бути цілеспрямованою, осмисленою, ефективною на основі ґрунтового знання особистості дошкільника, розуміння і усвідомлення значущості екологічних проблем, базуватися на власному педагогічному досвіді з поєднанням інноваційних методик та технологій.

З позицій особистісно орієнтованого підходу важливо, враховуючи вищезазначені функції екологічної свідомості, формувати природовідповідальну та активну природоохоронну поведінку у старших дошкільників, яка дозволила б свідомо контролювати і обмежувати власні дії, що можуть завдати шкоди природі, зупиняти поведінку інших, котрі шкодять природі.

З огляду на виклики сучасного світу, тенденцій розвитку ЗДО, освітні парадигми логічним вважаємо виокремлення таких завдань формування екологічної свідомості старших дошкільників:

- орієнтація батьків, працівників закладів дошкільної освіти на необхідність про посилення роз'яснювальної та виховної роботи в дитячому середовищі в напрямку усвідомлення гармонії «суспільство-природа-людина»;

- виховання потреби оволодіння цінностями екологічної культури, їх примноження й активної участі у примноженні й захисті надбань природи;

- виховання потреби в набутті знань про природу, їх збагачення;

- утвердження свідомого та відповідального ставлення до природи;

- спрямування виховної роботи в ЗДО на виховання гуманного ставлення до навколишнього середовища.

Висновки із цього дослідження і подальші перспективи в цьому напрямку. Аналіз наукового фонду та досвіду роботи дозволяє узагальнити, що проблема формування екологічної свідомості старших дошкільників є актуальною, водночас складною з огляду на вік дітей і освітньо-виховне середовище ЗДО.

Виявлено, що екологічна свідомість тісно пов'язана із самосвідомістю, із світоглядом. Формування екологічної свідомості дітей означеного віку є невід'ємною складовою екологічного виховання, має свою специфіку.

Важливим у досліджуваному процесі, зокрема для досягнення його позитивної динаміки, є професійна компетентність, толерантність, педагогічна майстерність вихователя ЗДО.

Ключовими чинниками успішності процесу формування екологічної свідомості старших дошкільників є особисто-орієнтоване освітньо-виховне середовище, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, комунікативна компетентність виховання.

Акцентуємо, що саме спільна діяльність вихователя ЗДО і дошкільників забезпечує реалізацію визначених нами функцій формування екологічної свідомості: інформаційно-пізнавальної, регулятивної, соціально-перетворюючої.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні підготовки вихователя ЗДО до процесу формування екологічної свідомості дошкільників, а також питання взаємозв'язку морально-етичного й екологічного виховання дошкільників.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 2006. – Т. 5 : Р – Т / укл.: Р. В. Болдирев та ін. – С. Свідомий. – ISBN 966-00-0785-X.
2. Потапюк Л.М. Світогляд як форма духовно-практичного освоєння дійсності. *Проблеми педагогічних технологій*. Вип. 1(26). Луцьк, 2004. С. 60–67.
3. Український педагогічний словник/ Укл. С.У. Гончаренко. К., 1997. 374 с.
4. Довгей Ю. Еколого-економічна політика в Україні. Українська національна ідея та процес державотворення. Львів: Сполом, 1998. 89 с.
5. Кардишук Н., Янішевська С. Формування екологічної свідомості. *Проблеми педагогічних технологій*. Вип 2(23). Луцьк, 2003. С. 198–202.
6. Ковальчук Г. Виховання екологічної свідомості. Початкова школа. 1999. №10. С. 15–19.
7. Концепція виховання світогляду громадянина України/Освіта. 1996. 20 листопада.